

ANATOLE FRANCE.

Találkozásom a mesterrel.

Minden születésben benne rejlik a földi élet időmértéke, minden halálban benne rejlik a földi halhatatlanság időhatára. Anatole France meghalt.

Születésében kivételesen hosszú élet rejlett, halálában a gyász heroldjai örökkévalóságot jósolnak halhatatlanságának. De jóslásukban, mely őt világrészen futott át, mintha az író Anatole France méltatását túl-harsogná a Dreyfuss-pör egykori bajvívójának, az utolsó éveiben kommunizmus felé hajló szocialista Francenak szóló elismerés.

Az irodalmi halhatatlanság időmérője azonban ezzel nem törődik. A harsonák felett mozdulatlanul áll és felebbezhetetlenül felel Anatole France műve.

Művéből porladó századok, meghalt birodalmak, eltűnt tartományok, városok, kolostorok, csapszékek, könyvtárszobák, utcák, piacok, sikátorok és Párizs, az örök Párizs háttérével, tudósok, remeték, szentek, hetairák, papok, kalmárok és bankárok, angyalszárnyú anarchisták, bohócok és forradalmárok sokasága hullámszik elő.

Temérdek népe élén rajzolódik a szegény Crainquebille, az utcai vándor kalmár alakja, a megható tudós, Sylvestre Bonnard és a másik: Bergeret professzor úr, a hajótörött apostol Paphuncius és a fájdalmas céltalanság abbéja, Jérôme Coignard, az önmegvetés művésze, kinek lelket kizárólagosan saját lelkéből adott Anatole France.

De ott van ő végig, mindenütt, többi alakjában is.

Tudás, jóindulatú megvetés, maró gúny, szellemes cinizmus, grácia és ízlés, tüneményes kifejező képesség, elegancia és formaérzék... Ezekkel a szerszámokkal dolgozott Anatole France és ez a sok szerszám: ő maga volt.

Nem a balzaci gall erő örököse ő. Voltaire szellemi nemzetségéből való és életének legnagyobb vonzalma révén, rokona lett annak a heinei szellemnek is, mely a szépség magaslatain gúnyos kétkedéssel megrázza fejét.

Nem tévedünk, ha France dreyfussardságának, internacionalizmusának és szocializmusának, sőt a „még hitében sem hívő és kételyeiben is kételkedő“ filozófiájának eredetét abban a világban keressük, amely mindenütt otthonosan érzi magát és mégis mindenütt idegen.

Ott kezdődött el politikai meggyőződésének az útja, mely idővel mindinkább belefutott művészetének az útjába, pedig ő maga más világban született, a Szajna túlsó partján, a Quartier Latinben.

Atyja, Thibaut antiquarius, kinek szerény nevét ő egy egész ország nevével cserélte fel, kicsiny boltjában régi könyvekkel kereskedett. Anatole Thibaut könyvek között nőtt fel, pergamenekkel vívódott, mialatt kinn, a Szajna medrében futott a folyó és a partokon futott az élet. Iro-

dalmában talán ezért nem alkotott teremtő embereket, de szemlélődő kritikuskokat, cinikus kétkedőket, akik többnyire papyrusokból, pergamenekből és könyvekből jöttek elő.

Epp ezért nem adott feleleteket a várakozó életnek. Az élet kérdéseire csupán kérdésekkel felelt. Nem adott erőt, csak kételkedést, nem adott: igent, csak elvétele egy-egy: talán-t és sok: nem-et. Minek? A quoi bon? ...

Ebben a szóban tükröződik Anatole France világnézlete, ebben a szóban, amely élni nem segít, de amelyet nála szellemesebb formában soha senki se tudott elmondani.

A XIX. század nagy francia gárdájának itt maradt utolsó őrszeme volt ő a megváltozott földgolyón. Fiatal szeme még látta Victor Hugót, férfikora Renan, Flaubert, majd Maupassant, Zola és Loti alakja között haladt át. Aztán elmentek mind és a szellemes aggastyán egészen egyedül maradt. Szomorúan, új nevetések között, gúnyosan, új szomorúságok között. Magányosan.

Igy láttam őt, májusi napokon, 1914-ben, Párizsban, hol akkoriban idegenszerű nyugtalanság érzett. Csak később fogtam fel valahol a levegőben, láthatatlanul már készülődött ott a háború.

Marcelle Tinayre, a mai francia irodalom legragyogóbb tollú asszonyának vendéglátó házában találkoztam az agg mesterrel.

Sorra érkeztek a vendégek. Pierre Mille és felesége, a finom szobrok formálója, Paul Géraldy, majd néhány fiatal író és Gaston Calmann-Lévy. Vajjon eljön-e a mester? — találgatták mindannyian. És ha eljön — mondotta a híres kiadócég főnöke, — meglátja, a hangját is alig fogjuk hallani. Nem igen beszél már. Nem érdeklik az emberek. Többnyire valamelyik szegletbe húzódik és holmi folyóiratot vagy könyvet lapoz.

Odakinn csengettek. Mindenki felállt. Az ajtó nyílásába magasnövésű, szikár, kissé hajlott aggastyán lépett.

Anatole France... Még most is látom keskeny, finom, ősz fejét, dohányszínű, okos, barna szemét és a hosszú, keskeny orr alatt fanyar, szellemes vágású száját, a fehér bajusz és szakáll ezüstjében.

Ebéd közben szomszédja voltam. Egészen csendesen ült és nem beszélt. Hosszú idő telt el így. Egyszerre ő is érezhette, hogy a csend nem tarthat tovább. Felém fordult:

— Ismeri Párizst?

— Csak az idegeneknek szóló kirakatát.

— Úgy-e a Rue de la Paix-t, a Quartier Latint, — udvarias iróniával mosolygott, — a Louvre-t?

A francia festészet mestereiről mondtam valamit. Prudhon...

Testtartása megváltozott. Kérdően felém fordult:

— Szereti? Milyen különös. Látja ő a legkedvesebb mesterem.

Ettől kezdve egész estén át velem beszélgetett. Irodalomról, politikáról. Kérdezgetett, hogy-mint van nálunk otthon. A könyveiről is beszélt. Le crime de Sylvestre Bonnard... milyen messze elmegy az ember onnan, ahonnan elindul, most jobban mulattatnak a lázadó angyalok, la révolte des anges.

Akkoriban olvastam volt „Les dieux ont soif“ című regényét. Egy pillanat alatt eszembe jutott az egész könyv. A nagy francia forradalom képei, a véstörvényszék, a vesztőhely és a festő forradalmár Évariste Ga-

melin, Robespierre kegyeltje, aki végül maga is guillotinera kerül. A csőcselék, mely tegnap és tegnapelőtt azoknak a halálát követelte, akiket ő ítél el, most vérszomjasan üvölt halált az ő fejére. Ugyanaz a csőcselék... Utolsó útján, a rázós halálszekéren feljajdul, hogy miért? És a forradalom tébolyodott, egyetlen logikájával felel önmagának: nem öltünk eleget, többet kellett volna ölni, még többet, sokkal többet...

— Szabadna kérdezni valamit?

Anatole France rámtekintett.

— Miért nem fejezte be a „Les dieux ont soif“ című művét ott, ahol legmagasabbra csap benne a hullám, Gamelin tragikus feljajdulásánál? Miért írta meg a regény utolsó fejezetét, melyben a kivégzés napján, este, Évariste kedvese ugyanazokkal a szavakkal búcsúzik új udvarlójától, melyekkel annyiszor búcsúzott Gamelintől: Adieu mon amour... Ebben az órában szokott atyám hazatérni. Vigyázz, ne üss zajt.

— Ön, úgy-e, a hullám tetején fejezte volna be a könyvet? — kérdezte France. Látja, ez a különbség. Fiatalt fajból való és fiatal és csak a szép mozdulatot látja, de én öreg vagyok, öreg fajból való és én a mozdulat árnyékát is látom.

A szomszéd szobában ütött egy óra.

— Késő van. Örvendeztessen meg azzal, hogy felkeres vasárnap délelőtt. Akkor gyűlnek össze nálam barátaim. Szép Prudhon-képeim is vannak. Sok mindenről szeretnék még beszélni.

Eszembe jutott Gaston Calmann-Lévy megjegyzése: Nem igen beszél már... a hangját is alig fogjuk hallani.

Mikor búcsúzott, elmondtam ezt neki. Gúnyosan mosolygott megint, de azért a tekintetében jószág volt.

— Ön idegen, azért tudunk beszélgetni egymással. De ugyan mondja, minek hallgassam meg azt, amit a párizsi asszonyok nekem beszélnek? Hiszen nemcsak hogy eleve tudom, mit fognak mondani, de... én mondtam nekik azt, amit el akarnának nekem mondani. Ném, nem érdemes...

Aztán eljött a vasárnap. A Bois de Boulogne és a Villa Said felett ragyogott a nap. Anatole France háza körül virágban álltak a fák. Keskeny falépcső vezetett fel az emeletre. Az ős mester az ajtóban fogadott. Különös, régies eleganciával hajolt meg, mikor kezét csókolt.

— Már költözőben vagyok, szanaszét van a házam — mondta —, nemsokára elmegyek innen.

Felnéztem rá. Ekkor tűnt fel, a tavaszi délelőtt nagy világosságában, hogy milyen öreg. Költöző ember... Tíz év mult el azóta. Most ért a költözés végére.

Dolgozószobájában már többen ültek együtt. Akadémikusok, tudósok, barátai. A nagy íróasztal mögött végig húzódott a fal mentén a könyvtár. Anatole France íróasztalához ült. Ősz feje megkapta az igazi háttérret.

Előtte sárgafedelű könyv feküdt, mintha akkor tette volna oda. A könyvben, jelzőnek, nagy elefántcsont papírvágókés lapult. Egyszerre kezébe vette a könyvet és barátai felé fordult:

— El kell olvasni. Alig találkoztam férfi-íróval és soha asszonyíróval, aki olyan kevés eszközzel tud élővé tenni élettelen dolgokat, mint ennek a könyvnek az írója.

Odanéztem. „Au pays des pierres“, Marcelle Tinayre fordítása volt. Minek tagadnám, megdobbant a szívem és az arcomba szállt a vér.

A szobában áhitatos csend volt. Anatole France öreg barátai szerényen, tisztelettel hallgatták a mester szavát. Fáradtan nézett rájuk. Senki se mondott neki ellent. Aztán megmártotta a tollat tintatartójában és a „La révolte des anges“ című, röviddel azelőtt megjelent könyvébe szép, régies betűivel ajánlást írt: „A madame Cécile de Tormay en témoignage d'une vive sympathie et d'une profonde admiration. Anatole France“.

— Fogadja ezt emlékül... Már másról beszélt. — Mi történik tulajdonképpen ott maguknál Ausztriában?

— Ausztria nincs minálunk. Minálunk Magyarország van.

Egy pillanatig elgondolkozva nézett maga elé. Milyen különös nép. Úgy-e sokat szenvedtek, de azért hűséggel vannak öreg császárukhoz. Mi lesz, ha Ferenc József meghal?

— Ha a király meghal? Senki se tudja, mi vár reánk Ferenc Ferdinánd uralma alatt.

Anatole France kissé felvonta vállát:

— De ugyan, hiszen ő sohase fog uralkodni.

— Ó a trónörökös! — mondtam megütközve. Kérdezősködni akartam még, de a mester intett:

— Jöjjön, meg szeretném mutatni Prudhon-képeimet.

Sokáig álldogáltunk a képek előtt.

— Látja — mondotta ő, — ez még örömet szerez. A művem és az életem nem szerez örömet. Elégedetlen vagyok a művemmel és az életemmel is. Nem volt két olyan napom, amelyre érdemes emlékezni.

Szomorúan hangzott ez a nagy, ragyogó tavaszban. Fájdalmasan hangzott utánam a hallgatag házból még akkor is, mikor becsuktam magam mögött a kis kert rácsos kapuját.

Vajjon miért nincs megelégedve sem a művével, sem az életével? Ő maga mondta: „öreg vagyok, öreg fajból való és én a mozdulat árnyékát is látom“. Talán ezért, talán ezért szomorú a mű és az élet, mert művében is, életében is a mozdulat szépségénél mindig jobban látta a mozdulat árnyékát.

Tormay Cécile.